

REFORMÁTUS LELKÉSZEK MINT »HÉBER« KÖLTŐK ÉS NYELVTANÍRÓK

Debreceni Református Kollégium pecsétjében négy héber betűt láthatunk a kétfelé nyíló könyv felett. A pecsét jelirata: „Orando et laborando.” A könyv felett egy írótollal működő kéz is látható. A héber

szó Adonáj, a Szent Név (Ha Sém), amelyet tetragrammatonnak is neveznek. A négy héber betű különböztette meg a reformátusok iratait, templomait a katolikusokétól a reformáció századában. Az ellenreformáció felhasználja a szent jelet a reformátusok visszacsalogatására, így katolikus templomokban is megjelenik díszítőelemként. A mai napig Isten héber neve díszíti minden debreceni teológus leckekönyvét, és emlékezteti a héber stúdiumok fontosságára teológiai gyakorlatunkban.

A református egyház évszázadokon át előszeretettel hivatkozik ószövetségi igehelyekre, mert a kálvini felfogás szerint a zsidóknak adott szövetség nincs alárendelve az Újszövetségnek, mert a Törvény is örömhír a hívő ember számára. Nem véletlen, hogy Debrecen a 16. században a talmudi etika, Mózes törvényei alapján rendezi be társadalmi életét. Jogokkal és szigorú köteleességekkel az örök és igaz Isten uralmán álló köztársaságot hozott létre. Virágzó kereskedelme anyagi függetlenséget, a lakosok predestinációs tudata (kiválasztottság) gazdag erőforrásokat szabadított fel szellemi téren. Aki biztos saját hitében és küldetésében, az veszély nélkül tud mindeneket megvizsgálni, és más nemzetekre irigység nélkül tekinteni. A 16. századtól érdekes demokráciáról beszélhetünk itt; a teokráciáról. Isten uralmán belül a város népe mint királyi papság együttesen gyakorolja a hatalmat, nem feudális urak. Gazdasági téren a város minden kompromisszumra képes, de a hit dolgában nincs megalkuvás. Ma is hallható még az önironikus mondás: református hitemért még az Istenen is átgázolok. A több országgal való kereskedés, a debreceni diákok külföldi stúdiumai (1609-ig főleg Wittenbergben) kitekintést adott a világra, ugyanakkor Debrecen diákjai révén nemzetközi tekintélyt vívott ki a nyugati egyetemeken, hisz mondhatjuk, hogy a 16. századi teológiát a

magyarok vezették a protestantizmuson belül.¹ Debrecen fénykora egybeesett Erdély „aranykorával”. A város 1618-ig földesúri hatalom alatt állott, de a szabadalmak kiemelték a jobbágysorból. A város nem szolgált robottal hűbérurának, 1629-től a földesúri cenzust a református gyulafehérvári főiskola javára fordította. Isten népének önkormányozási eszméje olyan köz- és magánjogi helyzetet alakított ki, amely felülmúlta a tényleges szabad királyi városokat. A polgárság testülete maga választotta bíróját és elöljáróit, szabadon rendelkezett birtoka és jövedelme felett. A tanács évente felvetéssel szabta ki a fizetendő adót, a teherviselés nemesre és nem nemesre egyaránt vonatkozott, a vagyonosak több adót, a szegényebbek kevesebbet fizettek. A háztelkek és a szőlőskertek kivételével magántulajdonú birtok nem volt Debrecenben, a határ a köztársaság közvagyona volt 1774-ig. A jövevények a törvények megtartása esetében egyenlő jogokat élveztek a tősgyökeres polgárokkal. Nem véletlen, hogy ilyen környezetben a humanista gondolat is lehetőséget kapott. A 16. században Erasmusnak két művét is kinyomtatták Debrecenben.

Amikor in medias res felsorolom a héber nyelvű verseket író református lelkészeket², tartsuk szemünk előtt ezt a teokratikus polisztt gazdasági és szellemi arculatával.

1. Kismarjai Veszelin Pál héber nyelvű üdvözlő verset írt Bessenyei F. Mihály biharnagybajomi lelkészhez (1625).
2. Medgyesi Pál héber üdvözlő verset írt (Laskai) Matkó Jánoshoz 1630-ban, aki ugyanebben az évben szintén üdvözlő verset írt Medgyesi Pálhoz. Alkalmat szolgáltatott erre műveiknek külföldi megjelenése. Matkó Jánosnak *Az Isten képmására teremtett műve (De homine ad imaginem Dei creato)* Utrechtben 1630-ban, Medgyesi Pál *De lapsu sive primo peccato Adami* című műve Leidenben szintén 1630-ban jelent meg. Matkó János a kései humanizmus, manierizmus irányít adó filozófusának, Justus Lipsiusnak műveit propagálta fordításával más irodalmi munkássága mellett.

3. Komáromi Csipkés György héber nyelvű üdvözlő verset írt Szathmári Istvánhoz (1651). Hebraisztikai munkásságát a későbbiekben bővebben tárgyalom.
4. Mártonfalvi Tóth György (1635–1681) héber, görög, latin üdvözlő verseket írt lelkésztársaihoz.

Magyarország régi nyomtatványai között közzölt csengeri református zsinat végzéseit (1567 körül), amely Debrecenben 1570-ben (Mélius Juhász Péter: [1] *Confessio vera ex verbo Dei sumpta et in Czengerina uno consensu exhibita et declarata* – [2] *Principia quaedem in theologia et philosophia immota*) jelent meg, az első latin, részben héber nyelvű régi nyomtatványnak kell minősítenünk. A Magyar Tudományos Akadémia ezt a nyelvi besorolást nem tette meg.³ Első közlésként és hiánypótlásként tesszük ezt meg itt.

A mű címének magyar fordítása: Az Isten igéjéből vett igaz hitvallás és Csengerben egyetértéssel kiadatott és kihirdettetett. A confessio pastorum, a lekipásztorok hitvallása megerősítve a héber kifejezések magyarázásával és az Isten Igéjéből vett biztos szabályokkal.⁴ A szöveg héber kifejezései: Jah, Jehovah יהוה יהי

„1. Az egyetlen Isten az, aki a Jah, Jehova, 5 Móz. 4. 5. 6. Él Saddaj” אל שדי

„2. Az egyetlen Isten az, aki az Él, Saddaj, mindenekét előretudó 1 Móz. 17. 28. 31. 35. Ézs. 25. 43. 41.”

Más erősség

„1. Aki nem az örök, változhatatlan és minden időkben örökkévalóságban lakozó Jehova, aki nem a Vagyok, Voltam, Leszek: az nem Isten.”

Megjegyzés: A JHVH Isten-névnek Örökkévaló a fordítása, ezt már jól tudták a református lelkészek, ezért nem hagyatkoztak az „ehje aser ehje” csupán jövő idejű fordítására. A legtöbb mai magyarázó Rási rabbit követi: „Leszek, aki leszek”. Mindenesetre magas fokú héber nyelvi tudást tulajdoníthatunk nekik.

Zar, Nechar זר נכר

„2. Átkozott Isten a Zar, azaz a mostani, új, újonnan keletkezett, aki öröktől fogva nem volt, nem csinált mindenek; nem volt öröktől fogva, hanem Nechar azaz idegen, aki az egy Isten természetén kívül alkottatott teremtményekből 5 Móz. 5. 6. 10. 30. 32. Zsolt 81 vesszenek az ilyen istenek, ne imádtassanak. Jerém. 7. 10. 23. 31. 33.

Az idegen isten nem csinált mindenek, nem volt öröktől fogva, vesszen el. 5 Móz. 5. 0.30. Zsolt 81. Jer. 7. 10.”

Adonáj אדנאי

„...ahonnan Ezékiel ugyanazon Jehova-Istent

most léleknek, majd Jehovának, seregek Istenének és Adonajnak nevezi.”

כי הוא אלהינו עם וצן ירו היום בקלו תשמעו

Kihu Elohénu, am vezón jádó: Hajjóm bekaló tismau

„Midón tehát zsidóul mondatik Kihu Elohénu és mirólunk ez, am vezón jádó: Hajjóm bekaló tismau, azaz: mivel ő a mi Urunk és mi az ő kezeinek nyája vagyunk: ma ha az ő szavát halljátok – ezek a Jehovára a mi Istenünkre vitetnek, az ő is istenre vitetik, akiről feljebb mondatott, hogy ő Él Jehova a mi Istenünk, a mi imálandó teremtőnk. Ezek a harmadik személyről, s amelyek következnek a harmadik és első személyről mondatnak.”

Megjegyzés: a héber nyelvű idézet a 95. zsoltár 7. verse, ahol a kéz nem duálisban szerepel, ahogy várnánk, Komáromi Csipkés György héberből így fordította: Mert ő a mi Istenünk, és mi az ő mezejének népei, és az ő kezének juhái vagyunk: Ma ha az ő szavát hallandjátok.

Koló קלו

„Látnivaló, hogy feljebb a harmadik személyben mondatott, hogy koló, azaz szavát az alkotó Jehovának.”

Berith ברית

„Innen neveztetnek a szövetség jegyei a szerződés avagy újtestamentum emlékének Isten és emberek között; a végok tekintetéből neveztetnek a sakramentomi dolgok jegyeknek, avagy a szövetség és kiengesztelődés jeléül rendelt emlékeknek, mint a szivárvány felállítása, és körülmetékedés neveztetik Berith, azaz szövetségnek...”

Öth Berith אית ברית

„...azután Öth Berith, azaz szövetség jelének 1 Móz. 9. 17. Így az úrvacsorában a kenyér és bor a végokra való tekintetből emlék...”

A csengeri zsinaton Méliusz Juhász Péter debreceni református püspök elnökkölt, aki 1556-tól 1558-ig Wittenbergben tanult, ahol lehetőség volt héber tanulmányainak elmélyítésére. Frigyes szász választófejedelem 1518-ban jóváhagyta a wittenbergi egyetemen két új tanszék alapítását a héber és a görög számára. Itt tanulhatott héberül reformátorunk, Sylvester János, valamint Méliusz Juhász Péter is. A 16. század közepétől a héber nyelv és irodalom tanulmányozása nemcsak a zsidóságra szorítkozott, hanem kibővült a magyarországi református lelkészekkel is. A nagyobb református iskolák, így a debreceni tananyagát is meghatározta az 1567. évi tiszántúli egyházi törvénykönyv 64. cikkelye: „a nyelvek ismerete, latin és görög nyelvtan (ahol lehet héber is), dialektika, retorika és más, a teológia ismeretéhez megkívánható szabad művészetek taníttassanak...”⁵

Az 1647. évi 84. Gelei-kánon a tanítóknak meg hagyja, „hogy az ifjúságot a keresztyén vallás ágazataiban... – ezenkívül a görög és héber nyelve, s végre a tisztességes tudományokra megtanítsák.”⁶

lógia és bölcsészet tanszékére. Ugyancsak külföldről érkezik 1630-ban Bisterfeld János a bölcsészet tanszékére. Mind a ketten református vallásúak voltak. Alsted korábban Herbornban volt tanár, Bisterfeld Herbornban és Oxfordban tanult. Alstednek már 1630-ban Herbornban megjelent egy enciklopédiája, amelyben héber és káldeus nyelvtan szerepel. Ezt az enciklopédiáját Bisterfeld kívülről megtanulta. 1630-ban jelentetik meg Alsted pentateuchushoz írt jegyzeteit. 1630 után a fejedelmi nyomdát felújítják, és ebben a nyomdában készült Alsted héber nyelvtana 1635-ben: *Rudimenta linguae Hebraicae et Chaldaicae in usum scholae Albensis hoc modo elaborata, ut puer Latinis literis imbutus hinc anno vertente legere, declinare, comparare, conjugare syntaxin denique puerorum et sylvulam vocabulorum harmonicam discere possit, Albae Juliae MDCXXXV* (typ. principis)

A címirat a református iskolák héber oktatásának tantervébe enged igen korai bepillantást. „A kezdő héber és káldeus nyelvtan ezen a módon a fehérvári iskola használatára elkészítettett, hogy a tanuló a latin nyelv birtokában egy év leforgása

alatt olvasni, névszót ragozni, hasonlítani és egyeztetni, ígét ragozni, mondatot szerkeszteni, végül a harmonikus szójegyzéket (szavak erdejét) megtanulhassa.” A héber nyelvtanra a latin segítségével vezették rá a diákokat. A szótár utáni függelékben (appendix) a héber mássalhangzókat, a magánhangzók pontozását, Isten neveit, közneveket, tulajdonneveket ismertet. A második káldeus rész ugyanezt a beosztást követi. Ezt a tantervi beosztást követhette a debreceni kollégium is. Az 1792-es debreceni tanterv szerint is egy év leforgása (2 szemeszter) alatt kell a héber nyelvtant befejezni, de közben el is kell kezdeni a héber régiségtan tanítását. A héber könyvek mindegyikét 3 szemeszter alatt fordítani és magyarázni kellett a diákoknak.¹⁰

A nyomda készlete Dán Róbert szerint is magyarországi vagy erdélyi műhelyben készülhetett.¹¹

A héber nyelvtan példányait a Debreceni Kollégium, a Sárospataki Kollégium, az MTA Könyvtára és a Széchényi Könyvtár őrzi.¹²

KISMARJAI VESZELIN PÁL HÉBER NYELVTANA (1643)

A nyelvtan eredeti címe: *Brevis institutio ad cognitionem linguae hebraicae* (COCCEJUS előszavával). A művet Franekerben adták ki. Debrecenbe oderafrankfurti, brémai tanulmányai, majd nagyváradi tanárkodása után került a keleti nyelvek (héber, arám, arab) tanárának 1627 körül. 1629-től 1645-ig debreceni lelkész. Fekete Csaba kutatásai-

ból tudjuk, hogy őriz a kollégium könyvtára olyan héber nyelvtant, amelyben három szerző három nyelvtana van egybekötve. Ezek a nyelvtanok: Alting, Buxtorf és Kismarjai Veszelin Pál nyelvtanai. Ebből következtethetünk, hogy a diákság a jobb megértés kedvéért párhuzamosan több szótárt is használt.¹³

A ZSIDÓ KÁNON MIATT ELKOBZOTT DEBRECENI SZENTÍRÁS, KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY SZENTÍRÁSA ÉS HÉBER NYELVTANA

Komáromi Csipkés György (1628–1678) 1653-ban, angliai tartózkodása közbeiktatása után, teológiai doktorátust szerzett Utrechtben. 1653-tól tanár lett Debrecenben, majd 1657-től debreceni lelkészként működött.

Igen jelentős hebraisztikai munkát végzett, már 1651-ben kiadják Utrechtben *A héber beszéd lényeges pótlása* (*Oratio hebraea continens elogium linguae hebraeae*) munkáját, amely egy mellékletet is tartalmaz: *De linguae hebraeae utilitate, dignitate, necessitate* – a héber nyelv hasznosságáról, megbecsüléséről, és szükségességéről.

Szintén Utrechtben jelent meg héber nyelvtana 1654-ben: *Schola hebraica*.

Debrecen városa rendelte meg tőle a Szentírás fordítását eredeti nyelvekből, amelynek eleget is tett lelkész társaival, akik segítettek a héber, káldeus és görög szövegek fordításában. A szomorú sorsú bibliáról Budai Esaiás¹⁴ debreceni reformá-

tus történész munkája tudósít: „Az elkészült munkát a debreceni tanács mindjárt akkor akarta ki nyomtatni, de I. Apaffy fejedelem önmagának kívánta a kiadás dicsőségét fenntartani... mihelyt 1711-dik évben helyre állott a béke a hazában; a debreceni református egyház a Komáromi-Csipkés biblia kinyomatásának gondolatát főbb teendői közé számította. A kinyomatás a hollandiai híres Campégius Vitringára bízott Leydenben.” A nyomtatás 1718-ra kész lett, és Lengyelországon keresztül érkezett volna meg, ha felsőbb parancsra le nem foglalják, azokat átvizsgálásra az egri katolikus püspököknek és a jezsuitáknak át nem adják. Debrecen város küldöttei tiltakoztak, de hiába. A jezsuita vizsgálók két kifogást emeltek a biblia ellen. Az egyik az volt, hogy a zsidó kánont követi a Szentírás, és nem tartalmazza a katolikusok által sugalmazott és így kanonikus könyveknek tartott apokrifusokat. A második ok a Máté evangéliumá-

nak keresztségi formulájának fordítása. Tehát e két ok miatt az összes példány elkobzandó. A debreceni előjáróság III. Károly királyhoz folyamodott.

Míg végül a maradék példányokat 1789. évben sok hercehurca után megkaphatta Debrecen.

HÉBER NYELVTAN A REFORMÁTUS KOLLÉGIUM BETŰIVEL

Schultens Albert nyelvtana Kolozsvárott 1743-ban jelent meg. Ezt a héber nyelvtant használták Debrecenben is, még a 19. században is, természetesen más nyelvtanokkal együtt. A komoly héber nyelvi stúdiumok miatt állandóan szükség volt újabb és újabb héber nyelvtanokra, héber bibliákra, valamint zsidó régiségtanra, amely a rabbik tanítását is magában foglalta. A debreceni kollégium is megragadott minden alkalmat, aukciót, hagyatékot, hogy a héber készletet folyamatosan pótolja. A héber nyelv ilyen misztikus kultusza esetében nem véletlen, hogy Debrecen városa Hollandiából negyven darab héber bibliát vásárol, valamint 1738-ban Debrecen városa kifizeti a kollégium régi és használt héber bibliáinak javíttatását.¹⁵ A vásárolt biblia a Jablonszki-féle 1699-es héber biblia volt. Az égető szükség miatt a debreceni kollégium 1749-ben rögtön megvásárolja a Diószegi-hagyatékából Komáromi Csipkés héber nyelvtanát, Tabajdi János könyvtárából pedig Schultens héber nyelvtanát. Egy másik példányt ajándékba kaptak

a Tabajdi családtól.¹⁶ Így 1772-ben a Kolozsvári Református Kollégium betűivel a hollandiai első után második kiadásként kinyomtatják Nicolaus Schroeder: *Institutiones ad fundamenta Linguae Hebraeae in usum studiosae juventutis edidit Niv. Guil. Schroeder linguar, oriental, et ant. Hebr. in acad. Groningana prof. ord. Editio secunda*, Claudipoli, Typis Colleg. Ref. MDCCLXXII. Nemcsak a debreceni, hanem a többi református iskoláknak is tankönyve lett.

A debreceni kollégium 1782. augusztus 15-én előterjesztett tanrendjében is szerepelt Schroeder nyelvtana, valamint Ikenius régiségтана. „Cum libros Manuales..., et tamen necessarios propter paupertatem summam paucissimi studiosi habent.” Kézíkönyvekre pedig nagy szükség van a szegény diákok miatt.¹⁷

Az 1785-ben Teleky Sámuelnek küldött professzori tájékoztatásból (informatio professorum)¹⁸ azt is megtudhatjuk, milyen nagyra értékelik a lelkészképzésben a fenti tárgyakat.

KÁLVIN, A „ZSIDÓZÓ EMBER” – RABBIK ÍRÁSMAGYARÁZATA

A lutheránus Hunnius nevezte Kálvint „homo judaizans”-nak, és ennek főleg exegetikai okai voltak. Kálvin szakított a zsolttárok tradicionális keresztyén értelmezésével, mást nem tehetett, hisz művésze volt a héber nyelvnek. Még a 22. zsolttárt sem hajlandó teljes egészében messiásinak elfogadni. Jesajahu (Ézsaiás) elhívatási látomásának magyarázatakor is a rabbik magyarázataival ért egyet. Nem kíván a „háromszoros szent”-ben szentháromságot keresni. Az elhívatás idejének megállapításakor egyezően tanít Rasival (Rabbi Salamon Jichaki). A belpoklos király magyarázatakor a halála kérdésében pedig Rasival szemben Ibn Ezrával egyezően a tényleges halálra gondol.

Institutio című művében pedig a zsidóknak és a keresztyéneknek adott szövetséget egy és lényegileg azonos szövetségnek tekinti, hogy még a szövetség jelében is egyenlőkké tettünk.¹⁹ A protestantizmuson belül a református a hangsúlyt mindig Isten egységére tette (Soli Deo Gloria – Egyedül Istené a dicsőség), ezt a hangsúlyt a lutheránus mindig Krisztusra helyezte. Így érthető, hogy Wittenbergben a debreceni reformátusoktól is eskü letételét követelik. Így 1609 után diákjaink Bréma, Franeker, Leyden, Anglia felé veszik az irányt, Wittenberget elhagyni kényszerültek, mivel itthon csak A SZENTÍRÁSRA, és nem annak alárendelt hitvallásokra tették le az esküt.

RABBINIZMUS OKTATÁSA DEBRECENBEN

A könyvtári számadások szerint 1749-ben Maimonides *Törvény*-ét, az 1713-as utrechti válogatott művét, valamint egy amszterdami 1711-es művét vásárolták meg. Dassovius 1742-es *Antiquitates hebraicae* című műve szintén ebben az évben, Ikenius *Antiquitates Hebraicae secundum triplicem Judaeorum...* című 1735-ös kiadásával megvásároltatik. A már régóta használt Buxtorf maga is tartalma-

zott segédanyagot, hisz Buxtorf Maimonides művét (*Széfer Ha-Micvot*) latinra lefordította, és megjelent Bázelen 1629-ben. A *Logikai műszók definíciója* című művét (héberül *Millot ha-higgajon*) Sebastian Munsterus fordította le latinra Bázelen 1527-ben. A református kollégium 1750. szept. 20-án megvásárolja a bázeli 1582-es kiadást. Ebben az időben vásárolták meg a *Bibliotheca Bremensis*-t,

amely szintén nélkülözhetetlen a régiségtannál. A régiségtan nyelvészeti, azaz philologico-antiquitas is. A 17. század híres debreceni professzorai voltak a héber nyelvnek Varjas János és Kocsi István. Varjas János a héberrel és héber régiségtannal párhuzamosan a theologia catechetica-t is tanította. (1785. augusztus 4. Informatio professorum²⁰ Az oskolai compendiumok szerint Kocsi István valószínűleg túlzásba vitte a részletekbe menő rabbinikus magyarázatot, ezért a rabbinizmust a privata lectióra teszik, valamit a kötelező héber mellé arabs nyelvet igény szerint tanítson.

„1797-től (májustól a karácsonyi ünnepekig) Kocsi István a délutáni órákon tanította a zsidó grammatikát, és azután a zsidó textus expozíciójára és grammatika rezolúciójára kapatta növendékeit... 1798-ban Ezsaiás 20 első részét.”²¹

„1801. Prof. T. Kocsi István Uram projectálja a Sidó Antiquitásokra Ikeniust. Jóváhagyódik ez compendium most is... a rabbinizmusokat hagyhatni csak privata lectióra – kell ezt tanítani a második esztendőben a téli szemesztrében, a Sidó grammatika, resolutio grammatika és expozitio textus Hebraica marad a délutáni órákra, amint az 1798-dik esztendőben készült tabella mutatja... a tanulók a zsidó stílus ismeretére vezéreltessenek. Az arabs nyelvet csak úgy tanítsa, ha az iránt tanítványitól renquiráltatik.”²²

A Debreceni Református Kollégium Könyvtárának számadásai 1749-től állnak rendelkezésünkre. A vásárlások nem jelentik azt, hogy korábban nem rendelkeztek jelentős judaicával. Az erős használatnak kitett könyvek pótlásáról, illetve újak beszerzéséről van szó. Az 1749-es és 50-es gyarapodást már ismertettem, most az 1751-től 1770-ig történt gyarapodást sorolom fel:²³

1751. Kismarjai Veszelin Pál: *Grammatica Hebraica*
 1755. Biblia Hebraica ex editione van der Hoogth. Alting Jacob: *Fundamenta punctationis linguae hebraicae* (Groningen 1658). Buxtorf: *Praxis Lexicon Chaldaicum, Thalmudicum, Rabbinicum* (Bázel 1640)
 1760. Arab Lexicon
 1761. 6 db. Schultens-grammatika
 1763. (aug. 3.) héber bibliák vásárlása a Simoniskiadásból.
 1763. Abul Faraj: *Historia Arab. Oxoniae* 1663. Schultens héber nyelvtan. Buxtorf héber lexikona.
 1764. Pentateuchus (Tóra) vásárlása héberül
 1765. Komáromi Csipkés György héber nyelvtana
 1766. Alting Jacob héber nyelvtana. Hottingerus *Historia orientalis*
 1767. Buxtorf héber lexikona
 1768. Avenarius *Lexicon hebraicum*. Arab nyelvtan. Buxtorf héber lexikona. Clavis Talmud (kulcs a Talmudhoz). Hottingeri *Specula*. Alsted héber nyelvtana

1769. Több héber biblia vásárlása (pro bibliis hebraicis). Ikenius héber régiségtana. Schultens héber nyelvtana
 1770. Genesis héber példányai (20 darab). Ikenius héber régiségtana (25 darab)

Josephus Flavius műveit görögül és latinul 1759-ben vásárolták, valamint két darab Buxtorfot aukción. A számadások újabb átvizsgálásakor akadtam még rá Relandhus: *De spoliis...* (Utrecht, 1716) munkájára. Rási rabbi magyarázatait Nicolaus de Lyra, majd a 18. században, 1710 és 1713 között Breithaupt fordítja, ez is megtalálható a Nagykönyvtárban. A Haseus *Bibliotheca Bremensis* nyolc kötetével szintén elengedhetetlen a héber nyelvészeti munka során, valamint a Zürichben élő és munkálkodó Hottingerus *De jure...* munkája. 1749-től 26 darab héber régiségtant vásárolnak, és mégis a kollégium 1782-ben panaszodik, hogy a városban kevés van Ikenius régiségtanából. Kijelenthetjük, hogy kis „rabbi”-műhelyek tevékenykedtek a debreceni református kollégiumban. Példaként egy Ikenius elnöklete alatt tartott disszertáció vázlatát mutatom be:²⁴

Tömjén az áldozatban

1. Héber etimológia לִבְנָה, Hifil alak: הִלְבִּין

Görög etimológia: libanos.

Latin etimológia: thus (tus)

Kaldeus, szír: Lebunta

Arab Lobán, Kondur

Felhasználható írók: Simonis in Arcano, Ursinus, Bodaeus, Bochartus, Ebn Idris, Abulfeda, Lemery

A tömjént adó fa szintén műveikben található.

2. Tömjén az áldozatban, tömjén és olaj (Mihot)

Irodalmi feldolgozás: Saubert, Schilte Haggib., Maimonides *de Sacrificiis* (az áldozatokról) XI. fej. 2. 3. §, Ikenius *Antiquitates...* 3. és 7. fej.

3. Követjük a Misna szerzőinek rendjét („ordinem Auctoris Mischnici sequamur”)

Lásd Maimonides: מַעֲשֵׂה הַקְּרָבָנוֹת

Cap. XIII. m. 5.

Rási ad Menach. fol. 59 a.

Kitett kenyerek: Menach cap. I. v. 3., vesd össze Relandusszal

A tömjén szentsége: Maimonides „de sacris Temeratis” XI. fejezet, és Maase X. fej. 8. §.

A tömjén elhelyezése, helye: Menach. XIII. Maimonides Maase XVI. (Levi Barselon, Hottinger, Sekalim 5. fejezet)

A tömjén és a kenyér: Rasi követői (keresztyének) Abba Saulis keresztyén követői.

A tömjén és a só: Maimonides Issure Hammisb.: A só három részre osztatik.

וּבְשֵׁלֶשֶׁת מְקוֹמוֹת הָיָא נִתְּנָן הַמֶּלֶח

A tömjén a tűzbe vettetik: Tamid II. fejezet, vesd össze Ikenius Tamid, valamint Relandusszal תַּמִּיד
 Kézből vagy edényből vettetik a tűzbe?

Maim. Maase Hakkirb. XIII. fejezet 12. „Magából az edényből... öntetik a tűzre”.

ומתנו על גבי האישים מבלי שרת

Ilyen részletességgel tanították Debrecenben a 18. században a nyelvészeti régiségtant.

A 16. század héber nyelvi gyakorlatáról, Méliusz Juhász Péter debreceni püspök munkásságáról nagy részletességgel tájékoztat Dán Róbert,²⁵ ki-nek emlékezete legyen áldott.

Debrecen művelődéstörténetének vizsgálatakor ugyanilyen tudatossággal választhattuk volna a görög, latin nyelv oktatásának történetét vagy a természettudományok terjesztésében betöltött szerepét. Ugyanilyen varázsosan csábító eredményre jutottunk volna. Molnár Pál szavaival mondhatjuk: „A debreceni hagyományok varázsa azonban tovább tart, mint élő hatóereje. Megkövülve is tovább élnek, írói témává válnak...”

Gulyás Pál szavaival kérdezzük meg: „...Elzárkózzunk? Építsünk meredek falat, amely mögött a szellem állig felfegyverkezve áll lesben, s gépfegyvertűzet szór a legelső ilyen gondolatra, bármily nagy is az? Ó nem! Éppen az a vonzó és human és időszerű az ősbereceni Géniuszban, hogy egyszerre zárja-védi önmagát, s ugyanakkor befogad. Ragaszkodik önnön talajához, önnön udvarához – de a népek felé barátságos kezét nyújt saját udvara tisztaságában és oltalmában, saját krisztusi republicájának kerítésein belül – távlaton át.

Debrecennek kell a germán szellem is, amennyiben az eddai és herderi és goethei és schilleri-hölderlini távlatokon át érkeznek; Debrecennek kell a héber szellem is, az őszövetségi nagy prófétai távlatokon át; kell a szláv szellem és kell a román szellem – a dosztojevszkij-tolsztoj-notre-dame-ale mortului-i távlatokon át.” (Idézetek Debrecen 1940-es [!] Monográfiájából)

JEGYZETEK

1 *Die führende Stellung der Ungarländer in: Wissenschaftliche Zeitschrift der Schiller Universität 1953/54 Heft 4/5. Dr. Kormos László ref. levéltár igazgató anyagából.*

2 Zoványi Jenő: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténet*, Budapest, 1977.

3 MRNY I. kt. 308. old.

4 Kiss Áron: *A Szatmár megyében tartott négy első protestáns zsinat végzései*, Budapest, 1877. 45–49. old.

5 Makkai László: *Debrecen város művelődéstörténete (monográfia)*, Debrecen, 1984. 300. old.

6 *Egyházi Törvénykönyv*, Pápa, 1867.

7 *Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (Továbbiakban) TtREL II. 15. o. 22. dob. 1841. június 3.*

8 TtREL II. 15. o. 21. dob. 1840. év.

9 TtREL II. 15. o. 22. dob. 1842. év.

10 Nagy Sándor: *A Debreceni Református Kollégium*, Hajdúhadház, 1933. 171–173. old.

11 Dán Róbert: *OSzKÉvK, 1974–1975. 360–362.*

12 MRNY II. köt. 589. old.

13 Fekete Csaba: *Középkori kezdetek és a reformáció kora* In.: *A Debreceni Református Kollégium története Debrecen*, 1988. 401. old.

14 Budai Esaiás: *Magyarország története*, 3. darab, Pest 1883. 86–87; Szűcs István: *Sz. kir. Debrecen város története*, Db., 1882. 781. old.

15 Fekete Csaba *i. m.* 400. old.

16 TtREL II. 12. g. 1. dob. 1749. dec. 8.

17 TtREL II. 1. d. 1. kt. *Protocollum professorale* 88. old. 1782. jan. 15.

18 TtREL II. 1. d. 1. kt. *Informatio professorum* 100. old.

19 Calvin *Institutio C. R. XXX. 2. 313: Inst. (1559) II. 10.* Török István: *Az Őszövetség értékelése... in Kálvin és a Kálvinizmus*, Db. 1936. 121–139. old.

20 TtREL II. 1. d. 1. kt. 100. old.

21 TtREL 1. d. 2. kt. (140–141)

22 TtREL II. ld. 2. kt. 231. old.

23 TtREL II. 12. g. 1. dob.

24 *Dissertatio de oblatione thuris*, praeside Ikenio, Brema, 1743.

25 Dán Róbert: *Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus...* Budapest, 1973.

BURAI ISTVÁN RAJZA